

DOPORUČENÍ ODBORNÍKŮ PRO VEDENÍ ROZHOVORU¹

Bylo by optimální, kdyby pamětník vyprávěl bez přerušení celý svůj životní příběh. V praxi se ale spíše setkáváme s tím, že pamětníci potřebují alespoň na začátku rozhovoru trochu pomoci. V této chvíli je dobré otevřít téma dětství. Vzpomínky na dětství bývají z velké většiny bezkonfliktním obdobím, na které téměř každý rád vzpomíná, existuje tedy mnohem větší pravděpodobnost, že se pamětník velmi dobře rozpovídá a bude sám pokračovat po jednotlivých okruzích. Pokud se pamětník po určité chvíli zarazí a neví, jak pokračovat dál, povzbudí ho tazatel gestem, úsměvem, případnou otázkou vybízející k dalšímu pokračování: „A jak to bylo dál?“

Dotazování je velmi náročné. Musíte se totiž soustředit na několik věcí najednou. Měli byste často sledovat nahrávací zařízení a úroveň záznamu, být připraveni na výměnu nahrávacího média, vedle toho udržovat oční kontakt, sledovat konverzaci a dělat si hrubé poznámky o pamětníkových zkušenostech, které budete chtít objasnit.

Otázky by měly být formulované tak, aby je povzbudily k objasnění dosavadních sdělení nebo k pokračování ve vyprávění. Neměly by (až na nezbytné výjimky) být kladeny tak, aby na ně pamětník odpověděl pouze „ano“ či „ne“ (tzv. zjišťovací, uzavřené otázky), případně jen uvedl nějaké datum nebo jméno a znovu se odmlčel.

Naopak by měly převládat tzv. otevřené otázky, uvozené výrazy „Jak“, „Proč“, „Jakým způsobem“ apod., na něž nelze odpovědět „ano“ – „ne“ a pamětník musí začít vysvětlovat. Je lépe nechat jej raději zabíhat do nepodstatných detailů, než ho přerušit, neboť k hlavní linii vyprávění se často vrátí sám. Tazatel by měl trpělivě snést i chvíli ticha – narátor vzpomíná, uvažuje, hledá nit vyprávění nebo se nad něčím zarazí. Pokud pomlka nekončí, může tazatel ticho přerušit, nikoliv však otázkou, ale zopakováním (s povzbudivým tónem)

poslední věty (části věty) pamětníka. Tím mu zároveň dává najevo, že ho sleduje pozorně, se zájmem a že je zvědavý na další pokračování. Podobný význam mají tazatelovy nedokončené oznamovací věty, přitakání, pobídka („A potom...“; „Říkal jste, že...“; „To muselo být náročné/složitě/zajímavé...“). Může se stát, že si nebudete jisti, jestli už je čas mlčení přerušit, či jestli ještě chvíli počkat. Délku pomlky si proto v hlavě můžete ohraničit například počítáním do desíti.

Může se však stát, že pamětník se zasekl a mlčí z jiného důvodu a tím je nějaká traumatická vzpomínka. Taková vzpomínka se těžko rozpoznává. Můžete ji odhalit tak, že víte dopředu, co se pamětníkovi přihodilo nebo z nápadných bílých míst v jeho vyprávění. Vždy však platí, že pamětníka k ničemu nenutíte, a pokud se vám téma nepodaří citlivým způsobem otevřít, už se na něj nevyptávejte.

Přerušit by měl tazatel pamětníka tehdy, když nevybočí jen z právě probíraného okruhu, ale z celé tematiky rozhovoru. Pak je na místě, aby tazatel do vyprávění nenásilně vstoupil (např.: „A vy sám jste v té době...?“; „A jak působilo na vás, když ...?“; „Tehdy, říkal jste, už jste byl...“), nejlépe tak, že upoutá pozornost narátora k němu samotnému. Dále pak může tazatel vyprávění přerušit, když ničemu nerozumí.

Při evidentní únavě pamětníka (délka jednoho rozhovoru obvykle nepřesahuje 90 minut) je lépe rozhovor ukončit smluvením dalšího termínu. Pro delší životní příběh je třeba počítat s několika sezeními. Tazatel by měl umět rozpoznat signály, kdy jde o skutečnou únavu a kdy se pamětník nudí. Nudu dokáže rozptýlit změna tématu, krátká příhoda (blízká tématu), kterou nabídne sám tazatel. Tazatel by nikdy neměl dát najevo, že se při pamětníkově vyprávění nudí.

METODIKA ZÁZNAMU ROZHOVORŮ S PAMĚTNÍKY

_pant

občanské sdružení

post
bílum

lidé, co se ptají

RADY, TIPY A DOPORUČENÍ PRO ZÁZNAM ROZHOVORU S PAMĚTNÍKEM

¹ Volně redakčně upravený text přebíráme z publikace: VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel a PELIKÁNOVÁ, Hana. Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 224 s. ISBN 978-80-7285-089-1.

PŘED NATÁČENÍM

- Kritériem pro výběr vhodného pamětníka je přesah jeho příběhu z ryze privátní sféry do veřejného prostoru.

- Seznamte pamětníka se všemi podmínkami související s udělením souhlasu pamětníka ke zpřístupnění jeho vzpomínek formou nevýdělečných publikačních, osvětových a badatelských účelů.

- Při domluvě o rozhovoru je důležité pamětníkovi všechno důkladně vysvětlit. Především za jakým účelem s ním povedete rozhovor a jak bude natočený materiál dále zpracováván a užíván.

- Před natáčením uzavřete s pamětníkem písemně dohodu o možnosti veřejného zpřístupnění jeho svědectví.

- Rozhovory s pamětníky pořizujte ve formě audio nebo video záznamu v co nejvyšší technické kvalitě. Jako nejvhodnější formát doporučujeme .mp3. Pro záznam audia doporučujeme Roland R05, Sony PCM – M10 nebo jiné přístroje s kvalitním zvukovým záznamem. Před první návštěvou se pečlivě seznamte s nahrávacím zařízením, natočte si zkušební zvukový záznam.

- Rozhovory pořizujte nejlépe v tiché místnosti bez rušivých zvuků, které mohou snížit kvalitu nahrávky. Výběr místa natáčení je velmi důležitý. Ideálně natáčejte v pamětníkově bytě nebo v jiném tichém prostředí, kde se pamětník cítí dobře. Snažte se co nejvíce eliminovat rušivé vlivy (zdroje hluku, domácí zvíř, ruchy ulice, rodinní příslušníky – s výjimkou situace, kdy si pamětník výslovně přeje jejich přítomnost).

- Snažte se před první návštěvou o pamětníkovi získat co nejvíce informací z dostupných zdrojů. Snažte se nastudovat co nejvíce o událostech, které se pamětníkově příběhu dotýkají.

NATÁČENÍ ROZHOVORU

- Před zahájením rozhovoru se přesvědčte, že nahrávací zařízení funguje, že máte dostatek datové kapacity a máte zajištěno napájení přístroje. Po celou dobu vyprávění pečlivě sledujte, zda funguje nahrávací zařízení.

- Pamětníkovi věnujte pokud možno vždy tolik času, kolik potřebuje k tomu, aby své svědectví – životní příběh celý vyprávěl. Jádro každého setkání s pamětníkem spočívá v tom, abychom získali jeho důvěru. Bez skutečné důvěry se sotva můžeme dovědět něco skutečně pohnutého, co už by nám předem nebylo známo. Respektujte osobnostní práva pamětníků, dbejte na jejich důstojnost a berte v úvahu aktuální zdravotní stav.

- Pamětníci by měli dostat možnost, aby se svobodně vyjádřili. Nechte je namalovat jejich vlastní obraz dějin. Nevžívejte se do pozice agresivního novináře. Nestojíte proti žádnému politikovi, ale máte co do činění se staršími lidmi, kteří vám chtějí předat svou životní zkušenost.

- Pokud je potřeba tok pamětníkovy řeči usměřovat otázkami (vždy se snažte usměřovat pamětníka k tomu, aby vyprávěl chronologicky a spontánně; případné otázky by měly posouvat pamětníkovu vyprávění v čase, když se např. „zamotává“). Vždy se ptáme otázkami zjišťovacími a nikoliv doplňovacími, na které stačí odpovédět pouze ano či ne. Otázky by měly být vždy pochopitelné a pokud možno krátké.

- Snažte se co nejvíce eliminovat své verbální vstupy typu „aha“, „ano“, „hmm“ a jiná průběžná přitakávání, ve výsledku působí velmi rušivě.

- Chcete-li dosáhnout při zpracování svědectví pamětníka co možná nejlepších výsledků, doporučujeme navštívit pamětníka vícekrát.

MOŽNÉ PROBLÉMY

- První rozhovor by měl mít formu volného životopisného vyprávění pamětníka, pokud možno co nejméně usměřovaného tazatelem (samozřejmě s ohledem na způsob vyprávění pamětníka).

- Dopředu pamětníka prosíme, aby začal od svého dětství, kým byli jeho rodiče, co jej v dětství a mládí formovalo. Chceme, aby chronologicky vyprávěl svůj životní příběh. Každý rozhovor uvozujeme časovým a místním určením nahrávky a žádostí o představení. Např.: „Dnes je 15. května roku 2013 a jsme v Pardubicích v bytě pamětníka Jana Bláhy. Naše první otázka zní: „Řekněte, prosím, celé své jméno, kdy a kde jste se narodil a kdo byli Vaši rodiče?““

- Smyslem druhého setkání je doplnění informací, které jsme získali z prvního natáčení. Druhý rozhovor se svou formou blíží spíše interview. Na druhé natáčení jděte s připravenými otázkami, cílem je prohloubení a upřesnění pamětníkovy výpovědi, doptání se na to, co nám není z první výpovědi jasné apod.

- Požádejte pamětníka, aby vám poskytl svůj soukromý archív – dokumenty, deníky, fotografie, korespondenci, novinové výstřižky atd. Se souhlasem pamětníka zdigitalizujte zajímavé prameny vztahující se k jeho vyprávění. Nedílnou součástí setkání s pamětníkem je vedle podepsání souhlasu též pořízení fotodokumentace, pokud pamětník focení neodmítne, oskenování pamětníkových dobových fotografií či jiných archiválií osobní povahy v co nejlepších technické kvalitě.

Zcela praktický problém může spočívat v tom, že pamětník vypráví sám od sebe naprosto neuspořádaně pořád dál a dál, a proto není možné začít mluvit o požadovaných tématech. Zde radíme, abyste byli prostě důslední a nenechali se přemoci. Horší je opačný extrém – pamětníci skoupi na slovo. Neobjevují se často, protože starší lidé jsou zpravidla spíše rádi, že se jich někdo ptá na jejich zážitky a zkušenosti. Někdy je nemluvnost způsobena tím, že pamětník považuje své zážitky za „banální“ a „bezvýznamné pro zkoumání dějin“. Toto je pak skutečným testem vašich diplomatických schopností. Nedejte se. Často jsou jednoduše vypravované příběhy nejčistším pramenem k tomu, abychom si mohli udělat konkrétní představu o historických událostech. Dalším, nepříliš častým problémem, může být i to, že pamětník, který byl dříve svolný, najednou nechce vyprávět nebo nechce dát souhlas se zveřejněním svých vzpomínek. V takovém případě pamětníka k ničemu nenuťte. To, že nám předá svůj příběh je jeho svobodná vůle.

Pamětníka mohou v rámci jeho vzpomínek také přemoci emoce. V takové chvíli je nejdůležitější zachovat se co nejvíce empaticky a dát najevo svou účast. Pokud je pro něj příliš obtížné vyprávět dál, navrhněte přesun rozhovoru a snažte se pamětníka především uklidnit.

Existují zřídkavé případy, kdy zjistíte, že pamětník vám lže. Nemusí to být vůbec lež vědomá – může být součástí nějakého kolektivního mýtu, který se kolem události vytvořil. Pamětník může navíc lži, např. nějakému činu, který vůbec nevykonal, zcela věřit. Je však samozřejmě také možné, že vám jednoduše zalhat chce, pokud byl např. důvěrníkem StB. Doporučujeme proto výpovědi vždy ověřovat v archivech a v odborné literatuře.

ZDROJE:

Metodika natáčení rozhovorů Post Bellum

Ondřej Matějka, Práce s pamětníky, Antikomplex o.s., in: Dějiny na vlastní kůži, Vzdělávací DVD, PANT, Ostrava 2013
 VANĚK, Miroslav, MŮCKE, Pavel a PELIKÁNOVÁ, Hana. Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 224 s. ISBN 978-80-7285-089-1.